

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ЗАБОРОНИ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ СТ. 162 КК УКРАЇНИ

П.І. Салій

старший викладач

кафедри кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Суттєве значення на теоретичному, законодавчому і практичному значенні має з'ясування питання соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст. 162 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї проблеми в різних її аспектах і в різний час займалось багато науковців, зокрема: П.П. Андрушко, В.І. Борисов, С.Я. Лихова, В.П. Тихий, Н.Ю. Турищева, В.І. Тюгін. Проте, на нашу думку, проблема потребує свого подальшого дослідження.

Мета статті полягає в з'ясуванні чинників соціально-правової обумовленості злочину, передбаченого ст.162 КК України.

Основні результати дослідження. Кримінально-правова охорона недоторканності житла та іншого володіння особи передбачає низку соціальних заходів, де провідне місце займають правові заходи. Серед них суттєвим чинником реалізації певної кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість. Багато вчених переконливо показали важливість дослідження і теоретичної розробки питань загальних і соціальних положень обумовленості кримінальної відповідальності за вчинювані злочини, передбачені КК України і, зокрема, за злочин, передбачений ст.162. В теоретичному аспекті багатьма дослідниками ця проблема вбачається по-різному. Так, В.М. Кудрявцев підкреслює, що будь-який злочин вчиняється не у вакуумі, а в певних конкретних умовах, які формуються природними факторами або діями людей і, на його думку, ці фактори можуть бути фізичними, організаційними, психологічними, які створюють суб'єкту злочину можливість обсягу, способів і засобів вчинення злочинного посягання, безпечні умови для цього суб'єкта та його співучасників і т.п. [1, с.117]. В.І. Борисов зазначає, що соціально-правова обумовленість кримінального законодавства формується різними за вагомістю соціально-економічними, політичними, психологічними та іншими факторами, визначення і з'ясування яких дозволяє обґрунтувати потребу кримінально-правової охорони певних суспільних відносин і можливість прогнозування розвитку тих чи інших інститутів кримінального права та підвищити обґрунтованість змісту кримінального законодавства [2, с.28]. Г.О. Злобін і С.Г. Келіна зазначають, що недостатньо констатувати факт соціальної обумовленості закону, а ще й необхідно розкрити спосіб, яким здійснюється трансформація суспільної необхідності в норму кримінального права [3, с.106]. В.Д. Філімонов вважає, що підставою існування правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння шкоди суспільним відносинам. Отже, як бачимо, вищезгадані дослідники

ззначають, що суспільна небезпека є не єдиною підставою криміналізації діянь і розмежовують підстави і приводи криміналізації цих діянь. Під підставами ці вчені бачать суспільні економічні, соціальні, виробничі, культурно-освітні та інші духовні процеси, які в своєму розвитку спричиняють об'єктивну потребу встановлення або скасування кримінально-правової норми, а криміналізаційні приводи вони бачать, як поодинокі події, які привертають увагу законодавця і активізують громадську думку.

В.О. Навроцький до соціальної обумовленості кримінально-правової охорони відносить соціальні та соціально-психологічні чинники, які виражають суспільну потребу і політичну необхідність встановлення кримінальної відповідальності за певне діяння. До них вчений відносить суспільну небезпечність, поширеність діяння, співрозмірність позитивних і негативних результатів криміналізації та її кримінально-політичну адекватність.

М.Й. Коржанський акцентує увагу на тому, що соціальна обумовленість кримінально-правової охорони обумовлюється, головним чином, соціальною цінністю суспільних відносин, економічними чинниками та ефективністю правової охорони. Т.С. Тоболкін вважає, що проблема соціально-правової обумовленості кримінально правових норм полягає в з'ясуванні економічних, соціальних, моральних, політичних та інших чинників, які викликають потребу у встановленні таких норм, адже нормотворча діяльність не є ізольованою від суспільних процесів і впливає певним чином на формулювання цих норм.

В.М. Коган підкреслює, що кримінально-правові дослідження є не більш як засобом для реалізації суспільних цілей. В.К. Глистин зазначає, що кримінально-правова наука не повинна обмежуватись догматичним аналізом норм, адже вона не зможе вірно визначити суспільну небезпечність діяння і обґрунтувати необхідність застосування кримінально-правових норм та їх зміну у відповідності з вимогами правозастосовної практики. В.І. Борисов та О.О. Пащенко зазначають стосовно соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової охорони суспільних відносин від певних злочинів є обов'язковим елементом кримінально-правової характеристики цих злочинів.

Сьогодні становище у сфері кримінально-правової охорони недоторканності житла та іншого володіння особи вимагає підвищення ефективності дії правових норм, передбачених ст.162 КК України, без чого посилення боротьби зі злочинами, передбаченими цією статтею неможливе.

Як зазначає В.К. Матвійчук, кримінально-правова охорона суспільних відносин може бути ефективною лише в тому разі, якщо дотримуються науково-обґрунтовані принципи криміналізації суспільно-небезпечних діянь. Вчений підкреслює, що незважаючи на зміни у вітчизняному кримінальному законі, проблема криміналізації або декриміналізації діянь, як свідчить аналіз кримінально-правових та адміністративних норм, їх соціальна обумовленість і узагальнення правозастосовної практики лишається актуальним.

Наука кримінального права вважає загально визнаним те, що соціально обумовлена правова наука може бути ефективною лише у випадку, коли вона враховує об'єктивні потреби кримінально-правової охорони певних суспільних відносин. Ю.Є. Пудовкін підкреслює, що ядром змісту науки і галузі кри-

мінального права є кримінально-правові норми. Кожна норма встановлює певний еталон поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин.

Одним із головних завдань законодавчої діяльності держави є встановлення діянь, які мають певну спорідненість і є суспільно небезпечними. Цей процес є криміналізацією діянь, які носять об'єктивний характер. У цьому процесі кримінально-правові норми формулюються (конструюються) в такий спосіб, щоб максимально повно відобразити певну реально існуючу властивість суспільно небезпечних подій або явищ. Правовий зміст злочину порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи обумовлюється його соціальним феноменом і є характерною, а отже невід'ємною властивістю суспільства, про що наголошують ряд дослідників.

Проаналізувавши вітчизняне кримінальне законодавство та кримінальне законодавство багатьох європейських країн, слід погодитись з Ю.В. Орловим, що майже в усіх їх кримінальних законах положення, які встановлюють процедури і критерії криміналізації діянь – відсутні. Лише Кримінальний кодекс Іспанії містить положення про підстави, умови, підстави та приводи криміналізації діянь. Зокрема, зазначається, що отримавши відомості про певні дії або бездіяльність, які не є караними за чинними нормами закону, але заслуговують покарання, суд має утриматись від провадження по справі і надати на розгляд уряду (законодавцю) аргументи, на підставі яких це діяння потребує застосування кримінального покарання. Відсутність підстав стосовно критеріїв і процедур криміналізації суспільно небезпечних діянь, обмежує, на нашу думку, можливість у певній мірі з'ясувати суть соціально-правової обумовленості заборони (що стосується у нашому випадку) діяння порушення недоторканності житла або іншого володіння особи згідно ст.162 КК України.

У кримінально-правовій науці на сьогодні позиції вчених щодо передумов та підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь є різними. Так, В.М. Кудрявцев, А. Емін та ін. є прихильниками точки зору, яка полягає в тому, що проблемами криміналізації чи декриміналізації діянь повинна займатись не лише наука кримінального права. П.Л. Фріс криміналізацією вважає процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки та визнання на законодавчому рівні необхідності, можливості та доцільності кримінально-правової їм протидії і при позитивній відповіді на ці питання, їх нормативного закріплення як злочинних діянь. Ю.Л. Турова вважає, що аналіз передумов криміналізації суспільно небезпечних діянь є об'єктом кримінологічних досліджень, зокрема, запровадження кримінологічної експертизи діючих кримінально-правових норм та розроблюваних проектів таких норм. П.П. Закалюк підкреслює, що «соціальне обґрунтування кримінальної норми за значущістю зумовлюючих його елементів є переважно кримінологічним, становить кримінологічне підґрунтя останньої і є предметом не кримінального права, а широкого спектра суспільних наук, у тому числі соціології, а в юридичній їх царині – предметом кримінології». Подібні погляди на криміналізацію мають також вчені: П.С. Дагель, Т.А. Злобін, В.Ключков та ін.

Й.Н. Айдаров вважає криміналізацією встановлення в кримінальному законі суспільно небезпечного, винного та караного діяння. Нам видається

більш повним визначення криміналізації В.К. Матвійчука, який вважає, що під «криміналізацією слід розуміти як процес, так і результат визначення певних видів діянь злочинними і караним».

Виходячи з аналізу наявних у кримінально-правовій науці поглядів, Ю.В. Орлов зазначає, що поняття «соціально-правова обумовленість криміналізації діянь» відрізняється від поняття «криміналізація діянь». Ми погоджуємось з цією точкою зору. Криміналізація, підкреслює автор, це і процес, і результат визначення певних видів діянь суспільно небезпечними, а отже, злочинними і караними. Тому автор робить слушний, на наш погляд, висновок, що ця проблема є предметом кримінально-правової науки. Автор зазначає, що в ній переважає точка зору про те, що соціально-правова обумовленість діянь є факторами, які спричиняють криміналізації діянь.

Аналіз ряду точок зору стосовно соціально-правової обумовленості заборони суспільно небезпечних діянь (в нашому випадку порушення недоторканності житла та іншого володіння особи) свідчить про існування різних назв передумов криміналізації діянь. Крім понять «обумовленість», «передумова» застосовуються такі терміни, як: «підстави», «фактори» («чинники»), «умови», «критерії», «приводи», «соціально обумовлюючі фактори» тощо. Всі ці терміни, на думку Ю.А. Турової, слугують у даному випадку, синонімічними поняттями, які розкривають суспільну небезпечність діяння, а відмінність цих понять є умовними. Зміст перелічених понять у значній мірі співпадає. В.М. Кудрявцев вважає, що підставами криміналізації є процеси, які відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких викликає об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони певних цінностей.

Досліджуючи цю проблему, ми керуємось положенням науки кримінального права про те, що соціально-правова обумовленість кримінально-правових заборон визначається різними за характером і значущістю соціальними, моральними, психологічними, політичними, культурними факторами. Їх з'ясування дає можливість обґрунтувати ці заборони, які заперечують умови охорони недоторканності житла та іншого володіння особи від незаконного проникнення чи вторгнення, прогнозування розвитку в перспективі норм ст.162 КК України, розвивати наукову аргументацію цієї норми.

В науці кримінального права існують різні точки зору щодо соціально-правової обумовленості кримінально-правових заборон, зокрема видів систем передумов криміналізації.

В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобін та інші вчені систему чинників соціальної обумовленості заборон певних діянь, тобто їх криміналізації вбачають як систему передумов (принципів), до яких вони відносять:

1) принципи, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності; соціальні і психологічні принципи, що забезпечують суспільну адекватність криміналізації діяння, межі її допустимості відносно основних характеристик соціальних процесів і явищ, відповідності кримінально-правових норм рівню і характеру суспільної свідомості та громадської думки;

2) принципи, які встановлюють вимоги внутрішньої логічної узгодженості системи норм кримінального права, кримінально-процесуального права та інших галузей права.

Автори зазначають, що розкривають: а) суспільну небезпечність; б) ступінь поширеності злочинного діяння; в) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації цього діяння; г) суспільно-політичної адекватності криміналізації діяння.

До другої групи принципів дослідники відносять принципи: а) конституційної адекватності; б) системно-правової узгодженості криміналізації діяння; в) міжнародно-правової необхідності і допустимості криміналізації; г) процесуальної спроможності кримінально-правового переслідування (загально-правової передумови); і) відсутності прогалин в законодавстві; д) відсутності надмірності заборони; є) визначеності та єдності термінології і повноти складу (соціально-правові передумови).

Ю.Е. Пудовкін вважає, що соціальна обумовленість кримінально-правової заборони складає систему засад:

- соціально-кримінологічні засади;
- етичні засади;
- міжнародно-правові засади;
- культурно-історичні.

Отже, слід зробити висновок, що наведені точки зору ряду вчених щодо соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони не мають між собою протиріч, а взаємодоповнюються керуючись ними. Спробуємо з'ясувати чинники, які формують цю обумовленість стосовно заборони, передбаченої ст.162 КК України («Порушення недоторканності житла»).

Чинник (фактор) – (factor – лат.) – рушійна сила, причина будь-якого процесу) – причина, рушійна сила, яка в криміналізації аналізованого діяння, призначена підвищити наукову обґрунтованість змісту закону про кримінальну заборону.

Соціально-кримінологічний чинник – це фактор, який визначає стан розвитку суспільних відносин, які забезпечують умови з охорони недоторканності житла та іншого володіння особи, питому вагу цих цінностей в системі всіх соціальних цінностей, а також рівень розвитку наук, об'єктом дослідження яких є дані суспільні відносини. Якість та ефективність кримінально-правової охорони цих відносин залежить від її відповідності соціальним і кримінологічним реаліям. Кримінологічний чинник визначає суспільну небезпеку діяння, яке є безпосередньою підставою встановлення кримінально-правової заборони незаконного проникнення до житла чи іншого володіння приватного життя. Саме на ці складові суспільної небезпеки діяння, передбачені ст.162 КК України, вказують результати опитування студентів III-V курсів юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління». Так, за результатами опитування респондентів суспільну небезпеку діяння бачать у:

- небезпеці для життя чи здоров'я особи – 45%;
- небезпеці порушенні її недоторканості – 25%;
- небезпеці недоторканності майна особи – 15%;

– небезпеці незаконного втручання в приватне життя особи – 15%.

Нормативний чинник відображає обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст.162 КК України, нормами Конституції України та іншими нормативними правовими актами. Так, у ст.30 Конституції України гарантується недоторканність житла, не допускається проникнення до житла чи інше володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Забороняється проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, крім невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей чи майна або з безпосереднім прислідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Порядок проникнення до житла в таких випадках передбачено Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом цивільного захисту України, Законом «Про житлово-комунальні послуги».

Чинник принципу конституційної адекватності полягає в тому, що Конституція України має вищу юридичну силу, про що говориться у ст.8, закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй. Цей чинник визначає вимоги внутрішньої узгодженості норми кримінально-правової заборони (в нашому випадку за ст.162 КК України) нормам Конституції України. Відповідні положення містяться в ч.1 ст.3 КК України, де зазначається, що Кримінальний кодекс України ґрунтується на Конституції України. В Кримінальному процесуальному кодексі України в ч.2 ст.1 зазначається, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України.

Історичний чинник соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.162 КК України, визначає тенденції розвитку кримінальної відповідальності за це діяння. Зокрема, нами простежено розвиток законодавства Російської імперії, до якої входило з кінця XVIII ст. переважна більшість українських земель, стосовно встановлення заборони порушення недоторканності житла.

Психологічний чинник також є важливим в сенсі соціальної обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.162 КК України. Приємно констатувати, що за останні два десятиліття вирости кілька поколінь Українських громадян, які визначаються більш високою правосвідомістю і правовою культурою, зокрема, більшою нетерпимістю і протидією порушенням прав людини і громадянина, що продемонстровано громадсько-політичними подіями восени 2004р. та взимку 2014-2015 р. вся цивілізована світова громадськість переконалась, що в Україні молоде покоління формує громадянське суспільство і політичну націю.

Це ж стосується і нетерпимості до порушення прав людини і громадянина з боку судів та правоохоронних і, зокрема, незаконного порушення ними недоторканності житла та іншого володіння особи, свавільного втручання в приватний простір людини з боку органів влади, їх посадових чи службових осіб. Старшим поколінням добре відомо, як за тоталітарного радянського режиму мали місце свавільне втручання в приватне життя громадян, незакон-

не проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконні затримання і арешт, позбавлення волі та інші кримінальні покарання.

Міжнародно-правовий чинник обумовленості кримінально-правової заборони діяння, передбаченого ст.162 КК України, набув свого важливого значення з проголошенням державної незалежності України і перетворенням її в реального і повноцінного суб'єкта міжнародних відносин та міжнародного права. За роки незалежності Україна адаптувала своє законодавство до міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини і громадянина. В ст.9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Висновок. На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що чинниками соціально-правової обумовленості заборони, передбаченої ст.162 КК України, є:

- 1) соціально-кримінологічний;
- 2) конституційної адекватності;
- 3) нормативно-правовий;
- 4) психологічний;
- 5) історичний;
- 6) міжнародно-правовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1960. – 244 с.

2. *Борисов В. И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08 / Борисов Вячеслав Иванович. – Х., 1992. – 202 с.

3. *Злобин Г.А., Келина С.Г.* Некоторые практические вопросы криминализации общественно опасных деяний / Г.А. Злобин, С.Г. Келина / Проблемы правосудия и уголовного права: – М. : 1978. – 210 с.

Салій П.І. Соціально-правова обумовленість заборони, передбаченої ст.162 КК України

У статті досліджуються чинники соціально-правової обумовленості кримінально-правової заборони, передбаченої ст.162 КК України. Автор з'ясовує існуючі погляди на соціально-правову обумовленість кримінально-правової заборони недоторканності житла та іншого володіння особи. Критично оцінює погляди і чинники такої заборони та відмежування їх від підстав криміналізації суспільно-небезпечних посягань.

Ключові слова: соціально-правова обумовленість, кримінально-правова заборона, чинники, криміналізація.

Салій П.И. Социально-правовая обусловленность запрета, предусмотренного ст.162 УК Украины

В статье исследуются факторы социально-правовой обусловленности уголовно-правового запрета, предусмотренного ст.162 УК Украины. Автор выясняет

существующие взгляды на социально-правовую обусловленность уголовно-правового запрета неприкосновенности жилища или иного владения лица. Критически оценивает взгляды и факторы такого запрета и отделение их от оснований криминализации общественно опасных посягательств.

Ключевые слова: *социально-правовая обусловленность, уголовно-правовой запрет, факторы, криминализация.*

Saliĭ P.I. Socio-legal conditionality of prohibitions under Art.162 of the Criminal Code of Ukraine

This article explores the social and legal factors conditioning the criminal legal prohibitions st.162 Criminal Code of Ukraine.

By thoroughly clarifies existing views on social and legal conditionality criminal law prohibition inviolability of the home and other property. Critically assesses attitudes and factors such prohibition and demarcation of the grounds of criminalization socially dangerous attacks.

Keywords: *social and legal conditioning, criminal law prohibition factors criminalization.*

Стаття надійшла до редакції 22.12.2014.